

UOT 373.3/5.

Aynur Rauf qızı Əzimzadə
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

TARİX DƏRSLƏRİNDƏ TARİXİ TƏSƏVVÜR VƏ ANLAYIŞLARIN FORMALAŞDIRILMASI

Айнур Рауф гызы Азимзаде
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

ФОРМИРОВАНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ И ПОНЯТИЙ НА УРОКАХ ИСТОРИИ

Aynur Rauf Azimzade
State Pedagogical University of Azerbaijan

HISTORICAL IMAGINATIONS AND THEIR ESSENCE

Xülasə: Məqalədə şagirdlərdə tarixi təsəvvürlərin formalaşdırılması prosesində müəllim və şagirdlər arasında olan dialoqdan, tarixi təsəvvürlərin formalaşdırılmasının mahiyyəti və vacibliyindən bəhs edilir. Burada müəllimin nəzarəti altında şagirdlərin müstəqilliyi məsələsi araşdırılır. Məqalədə həmçinin tarixi təsəvvürlərin formalaşdırılmasının metodları və üsulları tədqiq edilir.

Açar sözlər: *Tarixi təsəvvürlər, tarixi anlayış, iqtisadi anlayış, ideoloji anlayışlar, sosial-siyasi anlayışlar.*

Резюме: В этой статье говорится, об исторических представлениях учеников, о диалоге между учителями и учениками, а также о формировании исторических понятий и их значимости. Здесь под наблюдением учителей, исследуются задачи, о независимости учеников. В статье также говорится о методах и решениях, формирования исторических представлений.

Ключевые слова: *Исторические представления, исторические понятия, экономическое понятие, идеологические понятия, социальные и политические понятия.*

Summary: The article deals with the dialogue between teachers and pupils, the importance and importance of forming historical ideas in the process of forming historical imaginations. Under the supervision of a teacher, the students' independence is being investigated. The article explores the methods and techniques of shaping historical imaginations.

Keywords: *Historical imaginations, historical understanding, economic understanding, ideological understanding, social and political understanding.*

Orta məktəbdə tarixin təliminin xüsusiyyətlərindən biri də ondadır ki, konkret tarixi fakt haqqında olan canlı təsəvvürlər bilavasitə ümumi anlayışlar, ideyalar, nəticələr və ümumiləşdirmələr üçün əsas rolunu oynayır. Konkret tarixi faktların öyrənilməsi və müvafiq təsəvvürlərin yaradılması məktəb tarix kursunun mühüm təlim və tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyan vəzifəsidir.

Tarixi keçmişin bu və ya digər obraz vəsiyyəti ilə dərk edilməsi vacib məsələ hesab olunur. Tarixi təsəvvürlərin yaradılması sahəsində görü-

lən iş tarixi anlayışların formalaşması ilə bərabər həm də ayrıca idraki və ümum tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyır. Keçmişin mənzərələri şagirdlərdə həyəcan, istismar olunan siniflərə qarşı rəhm, zalım olanlara nifrət, tarixi qəhrəmanlara görə isə fəxr hissi yaradır. Tarixi qəhrəmanların obrazları şagirdlərin ideya-mənəvi cəhətdən formalaşmasına və gələcək ideallarının müəyyənlişməsinə həlledici təsir göstərir. Tarixi təsəvvürlər gənclərin mənəvi tərbiyəsinə çox böyük təsir göstərir. Tarixi keçmişin təsəvvürlərinin

formalaşdırılmasının müəyyən çətinlikləri də vardır. Belə ki, tarixi keçmiş təkrar olunmazdır. Onu yenidən yaşamaq qeyri-mümkündür. Tarixi keçmiş şagirdlərə müxtəlif üsullarla çatdırılır. Hekayə, şərh, izah, dərsləyin mətni və s. İndi müasir dövrdə məktəbli “quldarlıq quruluşu”, “insanların tamamilə hüquqsuz vəziyyəti”, “kəndlilərin təhkimli halı” və s. barədə təsəvvürləri çətinliklə qəbul edir, yaradır; bu hallar onun üçün qeyri-adidir, ağılasığmazdır. Məhz bu səbəbdəndir ki, tarixi təsəvvürləri formalaşdırarkən müxtəlif üsul və vasitələrdən istifadə etmək lazımdır. Müəllimlərin təlim prosesində qarşılaşdıqları ikinci əsas çətinlik isə tarixi təsəvvürlərin hədsiz çoxluğu ilə bağlıdır. Bu isə, onların hamısını qavratmaq sahəsində çətinlik yaradır. Buraya həm də insanların əmək fəaliyyəti ilə bağlı olan, ibtidai insanlardan başlayaraq müasir sivilizasiyaya qədər məktəb tarix kursuna aid olan təsəvvürlər aiddir. [3,78]

Anlayışlara gəldikdə isə biz onu deməliyik ki, müəllim əgər bütün dərinliyi ilə anlayışları tamamilə formalaşdırmağa çalışırsa o səhv edir. Anlayışların nə dərəcədə dəqiq formalaşdırılması ilk növbədə şagirdlərin yaşı ilə müəyyənləşir ki, hər yaşda şagirdlərin öyrənmə imkanları müxtəlif olur. İkinci, anlayışların nə dərəcədə dərinlən mənimsənilməsi həm də bu anlayışların verildiyi konkret tarixi materialın həcmi ilə müəyyənləşir. Üçüncü isə, anlayışın nə dərəcədə vacib olub-olmaması ilə bağlıdır. Əgər hər hansı bir yaş dövründə istənilən anlayışın mənimsənilməsi şagird üçün çətinlik törədirsə onda biz onun əvəzində təsəvvür yaratmalıyıq [2, 361]. Bu təsəvvürlər müəyyən təzahürlərin ümumiləşdirilmiş məcmusudur ki, bunların əsasında da sonradan anlayışlar formalaşdırılacaq.

Müasir dövrdə bir sıra tarixi anlayışlar vardır ki, onlar öz əhəmiyyətini itirmişdir, lakin metodik miras kimi keçmiş illərdən tarixi anlayışların formalaşdırılmasının zəngin təcrübəsi qalmışdır. Məktəb tarix kurslarında formalaşdırılan anlayışların bir neçə əsasa görə qruplaşdırılması mümkündür. Tarixi materialın məzmununa görə anlayışları: 1) İqtisadi 2) Sosial-siyasi 3) Tarixi-mədəni 4) İdeoloji - olmaqla qruplaşdırılırlar [4, 47].

Tarix fənni yeganə fəndir ki, onun tərkibinə bu qədər müxtəlif anlayışlar daxildir. Bu isə

tarixçi metodistləri çoxlu bacarıq və hər bir anlayışa müvafiq müxtəlif üsul və vasitələr axtarmağa məcbur edir [1, 75]. Şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinə nəzərə alaraq anlayışları qruplaşdırarkən aşağıdakı meyarları nəzərə alırlar: 1) dövrün faktlarının özünəməxsus keyfiyyət xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi üçün zəruri olanlar; 2) tarixi təzahürlərin mahiyyətini anlamaq üçün zəruri olanlar; 3) yeni faktların öyrənilməsi üçün zəruri olanlar.

Ümumiləşdirmə dərəcəsinə görə üç (dörd) qrup anlayışlar müəyyənləşdirilir. Xüsusi-tarixi (vahid) - bu anlayışlar çox qısa bir zaman məsafəsində, bir və ya bir neçə ölkədə fəaliyyət göstərən faktlar-hadisələr haqqında olan anlayışlardır; məsələn: “*opriçina*”. Bəzən isə xüsusi tarixi anlayışları da iki yarım qrupa bölürlər; tarixi faktların ilkin ümumiləşdirməsindən formalaşan tarixi faktlar (“*şaduf*”, “*firon*”) və daha ümumi anlayışları konkretləşdirən anlayışlar (“*fransız burjuva inqilabı*”). Birinci halda anlayışların əksəriyyəti induktiv yolla açılır. Bu iş təsviri vasitələrin köməyi ilə həyata keçirilir. İkinci halda isə xüsusi anlayışların formalaşması deduktiv yolla həyata keçirilir. Bu zaman ümumidən individual tarixi fenomen yaradılır. İkinci ümumi-tarixi anlayışlardır. Bu anlayışlar uzun bir tarixi dövrü əhatə edir. Bəzən isə bütöv bir ictimai-iqtisadi formasiya zamanı mövcud ola bilər. Bu anlayışlar sosial-iqtisadi cəhətdən və siyasi quruluş baxımından oxşar olan ölkələrə xasdır: “*təhkimçilik hüququ*”, “*mərkəzləşdirmə*”, “*mütləq monarxiya*”, “*muzdlu əmək*” və s. kimi anlayışlar. Bu anlayışlar tarixi faktların analoji olaraq dəfələrlə təkrarlanan növünə aiddir. Ümumi tarixi anlayışların formalaşdırılması üçün konkret böyük bir bilik ehtiyatı olmalıdır, tarixi təzahürlərin analizi, onların əsas əlamətlərini ayırmaq və ümumiləşdirmək lazımdır. Beləliklə, ümumi tarixi anlayışlar üzərində iş bütün məktəb tarix kursu boyu gedir [5, 25]. İkinci qrup anlayışların formalaşdırılmasında sxemlər, planlar, konkretləşdirici və müqayisəli-ümumiləşdirici cədvəllər əsas vasitələrdəndir. Sosioloji anlayışlar bütün bəşəriyyət mövcud olduğu qədər və ya onun çox hissəsində mövcud olan anlayışlardır. Bu anlayışlar təzahürlərə nisbətən daha çox ümumiləşdirmə dərəcəsinə malik olan faktlar-hadisələr əsasında formalaşır.

Anlayışlarla məqsədyönlü iş aparmaq üçün ilk növbədə onların strukturunu dəqiq şəklə təsvir etmək lazımdır. Onu bu formula ilə ifadə etmək olar: anlayış = termin + müəyyənləşdirmə termin-anlayışın ifadə olunduğu söz və ya söz birləşməsidir, müəyyənləşdirmə isə anlayışa aid olan əlamətlərin məcmusudur [4, 282]. İkinci cəhətdən isə tarixin təlimində anlayışların formalaşdırılmasının induktiv yolu ilə gedilməlidir, belə ki; əvvəl - “Misir fironu”, “Afina demosu”, “Roma aristokratiyası” və s. kimi xüsusi tarixi anlayışlar, sonra isə “dövlət” anlayışı formalaşdırılmalıdır. Bu induktiv yoldur, lakin anlayışların əksinə olan yolu-deduktiv yolu da mövcuddur. Üçüncü cəhətdən isə əsas tarixi anlayışları formalaşdırılması üzərində aparılan işdir. Yuxarıda qeyd etmişdim ki, sovet dövründə təsvirlərin yaradılması və anlayışların formalaşdırılması ideya cəhətdən Sovet dövlətinin ideologiyasına xidmət edirdi. Bu yerə gəlib çatdıqdan təsvir, anlayışların mahiyyəti bərdə bu qədər danışdıqdan sonra demək istəyirəm ki, anlayış və təsvirlərin həm mahiyyəti həm də yaradılması birbaşa olaraq dövlətin siyasətindən asılıdır. Belə ki, sovet dövləti mövcud olduğu müddət ərzində “istismarçılar” “istismar olunanlar”, “feodal”, “kapitalist”, “burjuaziya” kimi anlayışlar bir qayda olaraq ideoloji cəhət nəzərə alınmaqla formalaşdırılırdı. Bu isə əslində şagirdlərin bəzi təsvirləri

yanlış yaratmasına, anlayışları səhv formalaşdırılmalarına səbəb olurdu. İstər totalitar rejimin hökm sürdüyü sovet dövlətinin məktəbində, istərsə də liberal-demokratik rejimlərin mövcud olduğu ölkələrin məktəb sistemində belə yanlışlıqlara rast gəlmək mümkündür. Bu isə ilk növbədə alternativ rejimlərin bir-biri ilə ideoloji cəhətdən çəkişdiyinin və bu tendensiyanın məktəb təhsil sistemində belə öz əksini tapdığına bir sübutdur. Nəticədə isə yalnız şagirdlər udurur. Onlarda həqiqi təsvirlər və anlayışlar əvəzinə yanlış təsvirlər yaranır və anlayışlar formalaşdırılır. Beləliklə, ilkin təəssüratın insan necə böyük bir əhəmiyyət daşıdığına baxmayaraq, biz göstərilənlərin mahiyyətinin yanlış təşəkkül tapdığına şahidi oluruq [4, 84].

Beləliklə, təsvir və anlayışların düzgün formalaşdırılmasına müəllim cavabdehdir. Bu baxımdan indi müstəqil Azərbaycan Respublikasında müəllimlərin işi xeyli asanlaşdırılıb. Müəllim yeni təlim metodlarından, İKT-nin nailiyyətlərindən, müxtəlif əyani vəsaitlərdən, bədii ədəbiyyatdan, kinofilmlərdən istifadə edərək çox səmərəli fəaliyyət göstərə bilər. Biz keçmiş sovet məktəbinin ideya istiqamətinin məktəblilərə göstərdiyi təsiri tənqid etməklə yanaşı qeyd etməliyik ki, sovet dövlətinə, onun ideologiyasına, hakimiyyətdə olan partiyaya heç qərb ölkələrində də rəğbətlə yanaşılmırdı. Yəni eyni tendensiya qərb ölkələrində də mövcud idi.

Ədəbiyyat

1. Дайри Н.Г. Обучение истории в старших классах средней школы. М., 1966.
2. Вагин А.А. Методика преподавания истории в средней школе. М., 1968.
3. Сəbrayilov İ. Azərbaycan tarixinin tədrisi metodikası. Bakı, 2006.
4. Чугуева Т. Представления советских школьников о прошлом и отношение к нему // Исторический журнал, 1940, № 9
5. Məmmədova A. Ümumi tarix. VI sinif: Metodik vəsait. Bakı, 2013.

E-mail: ezimzade.aynur@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok.,prof. M.M. Əmirov, tarix.ü.elm.dok., dos. S. Seyidova*

Redaksiyaya daxil olub: 13.03.2018